

A ZÖLDHALOMPUSZTAI ARANYSZARVAS

KEMENCZEI TIBOR

Fennállásának egy évszázada alatt a Herman Ottó Múzeum régész munkatársai az ország egyik legjelentősebb régészeti gyűjteményét hozták létre. A múlt emlékeiben rendkívül gazdag borsodi tájról azonban nemcsak a megyeközpont múzeumába kerültek be leletek, hanem számos értékes régészeti tárggyal gyarapodott innen a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti gyűjteménye is. Közöttük van a Mezőkeresztes-Zöldhalompusztán előkerült szkíta aranyszarvas, amely egyike a legismertebb, legértékesebb hazai régészeti emlékeknek. Ennek ugyan őrzési helye nem Miskolcon van, de világhíres borsodi leletként a Herman Ottó Múzeumnak is jelképévé vált. A múzeum százéves fennállása évfordulója kapcsán így indokolt áttekinteni azt a szakirodalomban gyakran tárgyalt problémakört, hogy melyik nép emlékanyagába tartozik ez a nevezetes műtárgy, mikor készítették, s mi a jelentősége a magyar föld őstörténetében.¹

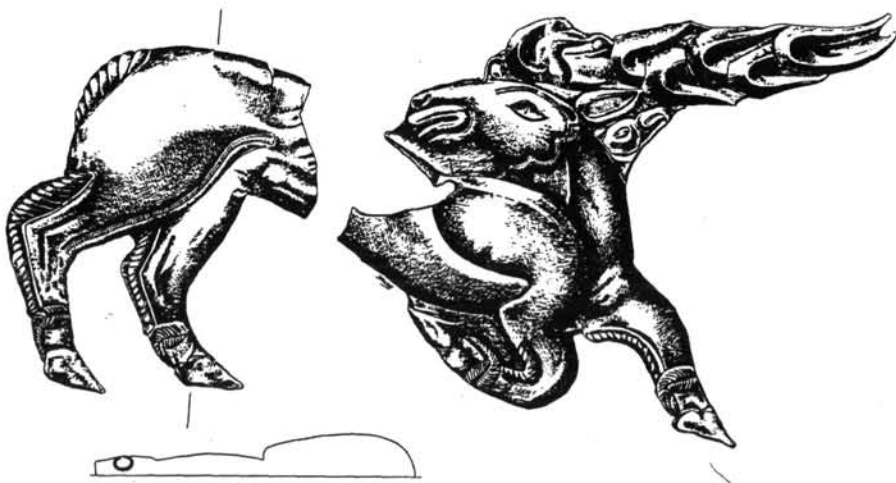
Mezőkeresztes-Zöldhalompusztán 1928-ban került a napvilágra az aranyszarvasból (1–2. kép), az oroszlánfigurákkal díszített aranyláncból (3. kép) és a 136 darab arany félgömb alakú pitykéből, s egy csüngőből álló lelet. A lelőhely a kastélytól nem messze fekvő halomszerű emelkedés volt, amely az akkori földbirtokos család temetkezési helyéül szolgált. A tárgyakra egy új sír megásásakor bukkantak a munkások. Ezeket a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajánlották fel megvételre, amelynek adományokból sikerült a vételárat biztosítani. A lelőhelyen Fettich Nándor és Márton Lajos végzett hitelesítő ásatást, amelynek alapján azt lehetett megállapítani, hogy az aranytárgyak eredetileg halomsír alatt, hamvakkal együtt feküdtek a földben.²

A leroskadó, fejét hátrafelé fordító, 37 cm hosszú szarvasalakot aranylemezből, domborítással készítették. Az állat fejét, lábait zsinórminta díszíti, határolja. Az agancs és a nyak közötti felületen egy kampós csőrű madárfej látható. A szemeket és a fület rezekeszek alkotják, amelyeket világoskék üvegpasztával töltöttek ki. A felerősítés céljára a hátlapra kis karikákat forrasztottak. A találók a szarvast középen kettévágták, s középső részéből egy háromszög alakú darab elveszett.

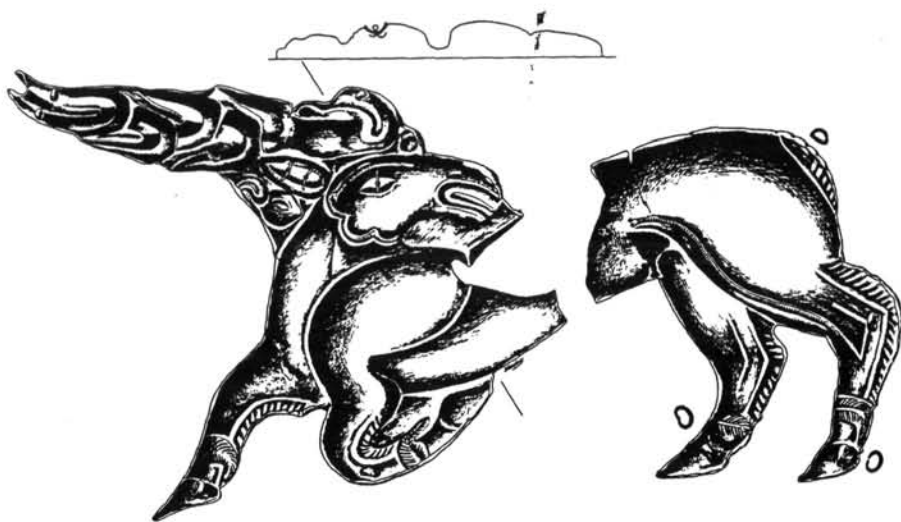
Az aranyszarvassal együtt talált láncot nyolc aranyszáלבól fonták össze, s két végén két hosszúkás halfej alakú hüvelyben záródik. A láncon három oroszlánfigura van. Ezek két oldalát aranylemezből préselték ki, majd összeforrasztották. Az állatalakokat fekvő helyzetben formálták meg, sörényüket bekarcolt vonalak jelzik. Hüvelyre forrasztották őket, amelybe a vastag, súlyos aranyláncot húzták.

1 A mezőkeresztes-zöldhalompusztai és a tápiószentmártoni aranyszarvasokról több fényképet és fényképről lemásolt rajzot közöltek már. Ennek a cikknek az illusztrációit Dékány András grafikusművész az eredeti tárgyakról készített pontos, hiteles rajzai alkotják.

2 Fettich N., 1928. 9–10.

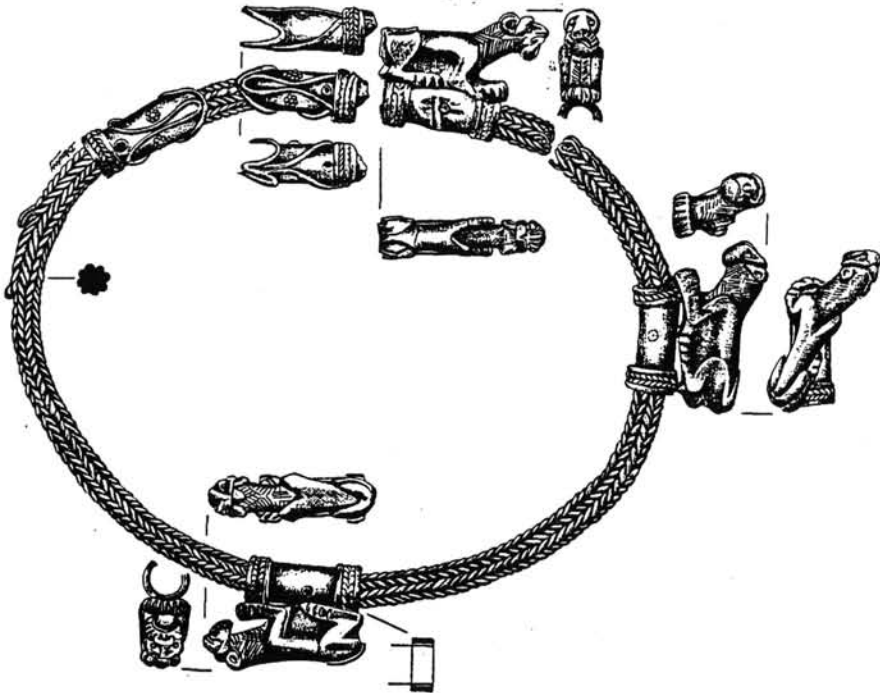

1. kép. A mezőkeresztes-zöldhalompusztai aranyszarvas

2. kép. A mezőkeresztes-zöldhalompusztai aranyszarvas hátoldala

A zöldhalompusztai aranyszarvashoz hasonló lelet még egy került elő a Kárpát-medencében. Ezt 1923-ban egy halom feltárása során égett földben, korongolt agyagedény-töredékek kíséretében találták meg. A 22,7 cm hosszú szarvasalakot elektronlemezről, arany-ezüst ötvözetéből formálták ki. Az ábrázolás fekvő, agancsát hátrahajtó, lábait a törzs alá húzó állatot mintáz. A domborított testrészeket poncolás, zsinórszerű vonal keretezi, hangsúlyozza. A szem és a fül külön, fémszállal erősített részekből áll. Ezek eredetileg színes masszával voltak kitöltve. Az alak hátoldalán fel-

3. kép. A mezőkeresztes-zöldhalompusztai aranylánc

forrasztott kis karikák szolgálták a felerősítésre (4–5. kép). Vele együtt egy kis kúpos végű arany hajkarika is előkerült még.³

A Magyarországon talált aranszarvasokat, azok formai, technikai sajátosságait részletesen elemző Fettich Nándor először mutatott rá arra, hogy azokhoz hasonló aranytárgyak a dél-oroszországi sztyeppvidéken szkíta fejedelmi halomsírokból kerültek a napvilágra.⁴ A kostromskajai kurgán lelete alapján szerinte mind a két hazai aranszarvas pajzsdísz volt, amelyeket törzsfőnök, vagy fejedelem hatalmi jelvényként hordott.

A sztyepei művészet alkotásaira az ún. állatstílus a jellemző. Ennek az alapja, háttere a sztyepei népességnek az állatoktól függő életmódja volt. A nemzetségek eredetmondái az őseket állatalakokban személyesítették meg. Ezeknek a mítoszoknak képpé, domborművé formálása teremtette meg a sztyepei állatstílust. Ennek kialakulása a Kr. e. első évezred elejére esik. A hatását tükröző első emlékek a Kárpát-medencében a Kr. e. 8. században, a preszkíta korban jutottak el. Kelet-Magyarországon középük tartozik a prüggyi bronz kincsletben lévő lófej alakú jogar, a biharugrai madárfejeket ábrázoló bronz kantárszjű díszek.⁵ A szkíta korai állatstílusú művészet alkotásain a fa- és csontfaragás technikájából következő formai jegyek mutatkoznak meg, azaz az ábrázolt

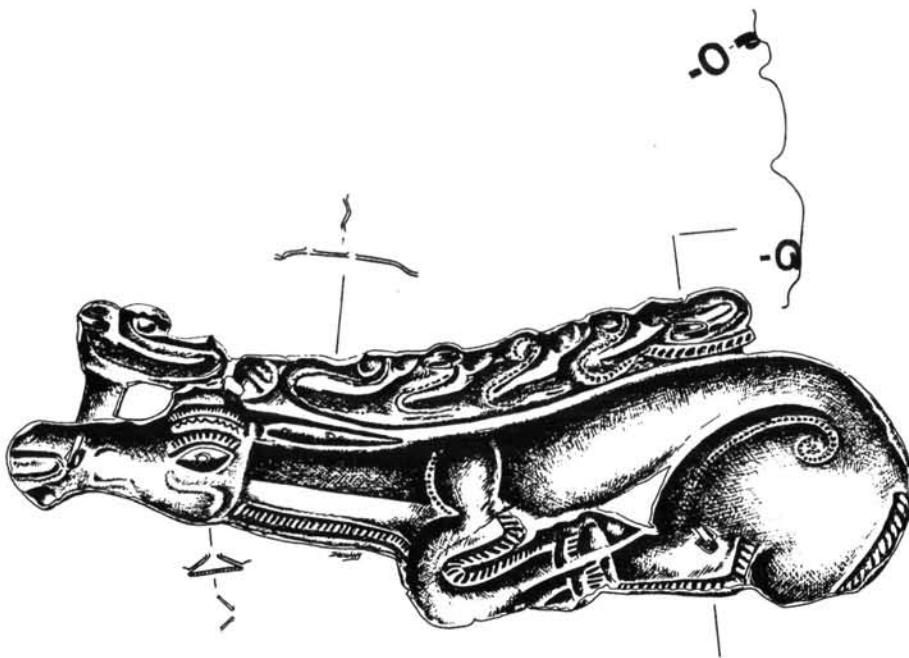
3 Fettich N., 1927. 138.

4 Fettich N., 1934. 30.

5 Kemenczei T., 1981. 31. 5. kép 1.; Gallus S.–Horváth T., 1939. 15. t. 1–2.

4. kép. A tápiószentmártoni elektron-szarvas

5. kép. A tápiószentmártoni elektron-szarvas hátoldala

állatfigurák egyes testrészeinek hangsúlyozott vonalakkal való kiemelése a jellemző. Ezeket a formai sajátosságokat tükrözik a zöldhalompusztai és a tápiószentmártoni arany-szarvasok is. Fettich Nándor ezért a szkíta művészet virágkorának az elejére adta meg a zöldhalompusztai darab készítésének az idejét, amely a kutatás akkori álláspontja szerint a Kr. e. 5. század közepe volt. A másik, a tápiószentmártoni arany-szarvas szerint ennél későbbi korból, a 4. századból származik. Mindkét ötvösremeket görög mesterek alkotásának határozta meg. Fejtegetéseinek egyik fontos eleme volt a zöldhalompusztai arany-szarvasnak az ÉK-Bulgária területén, Garčinovonál talált bronz

préslőmintával való összevetés.⁶ Az állatküzdelmi jelenetet ábrázoló préslőminta középpontjában ugyanolyan lerokkadó, fejét hátrafordító szarvast mintázott meg az ötvösmester, mint amilyen a zöldhalompusztai állatalak. Az azonosságot egyik fontos érvként használták fel a különböző kutatók az ezeknek a leleteknek készítési helyével, korával kapcsolatos véleményük megformálásánál.

Fettich Nándor tanulmányai élénk érdeklődést váltottak ki a szkíta korról foglalkozó kutatók körében az egyedülálló ötvösművészeti emlékek iránt. Először M. Rostowzew, G. Boroffka majd K. Schefold a dél-oroszországi szkíta állatstílus tárgyaló tanulmányában utalt ezekre a leletekre, s a Kr. e. 5. század első negyedére helyezték korukat. Az utóbbi kutató a garčinovoi préslőmintát elemezte részletesebben, s annak motívumait görög stílusúnak határozta meg. Ezek alapján úgy vélte, hogy ez a tárgy Kr. e. 480/470 körül készült.⁷

A tápiószentmártoni aranyszarvast ismertető európai ősrégészeti lexikonba írt címszavában Bella L. és G. Wilke a Kr. e. 4. század végére vagy a 3. század elejére keltezte azt, s a pontusi szkíta ötvösség virágkorának emlékének tartotta.⁸ Az alföldi szkítakori leletanyagot először átfogóan értékelő Bottyán Árpád a közép- és észak-alföldi csoportokat nevezte el a két aranyszarvasról. Mivel a tápiószentmártoni darab közelében korongolt agyagedény-töredékeket találtak, s szerinte az alföldi szkíta lakosság a keltáktól vette át a korongolás technikáját, a szarvasok idejét a Kr. e. 4. századra tette.⁹

Az 1950-es évektől mindenekelőtt Párducz Mihály ásatásai, publikációi hoztak jelentős új eredményeket az alföldi szkítakori lakosság történetének, kultúrájának a megismerésében. Ezek szerint a Kr. e. 550/560-as években a Dnyeper középső erdős-sztyepei medencéjéből a magyar Alföldre vándorolt népcsoport hozta magával a szkíta típusú tárgyak készítésének a szokását. Ez a népesség a Kr. e. 5. század első feléig tartott fent kapcsolatokat a sztyepei területekkel. Önállóságát a 4. század folyamán a kelták megjelenése szüntette meg. Ennek a történeti kornak a keretén belül Párducz Mihály a korai időszakra határozta meg a két alföldi aranyszarvasnak a korát. A kostromskajai és kelermesi kurgánok leletei alapján ez a kor a Kr. e. 6. század közepe volt.¹⁰

Párducz Mihály véleményével ellentétben több kutató a Kr. e. 5. századot határozta meg a tápiószentmártoni és a zöldhalompusztai aranyszarvasok készítésének idejének. T. Talbot Rice a szkítákról írt összefoglalásában úgy vélekedett, hogy a szkíták Kr. e. 500 körül nyomultak be Magyarország területére. Az emlékeik közé tartozó zöldhalompusztai szarvast a dél-oroszországi Hét-testvér és Kul-Oba kurgánok leleteivel vetette össze, s a görög művészet stílusjegyeit figyelte meg rajta. Ez alapján kizártnak tartotta, hogy a Kr. e. 5. század előtti alkotás lehet. Ugyancsak a görög ötvösség hatását tükrözik szerinte a tápiószentmártoni aranyszarvas granulációs technikával készített mintaelemei. Formailag a kostromskajai szarvashoz látta közelállónak ezt a darabot, s így ezt szintén a Kr. e. 5. századra keltezte.¹¹

T. Sulimirski az északkelet-magyarországi szkíta csoport legrégebbi emlékeihez sorolta a két aranyszarvast, amelyek így a Kr. e. 6/5. század fordulója körüli időből

6 *Fettich N.*, 1934. 34. 1–4. t.

7 *Boroffka, G.* 1928. 36.; *Rostowzew, M.* 1931. 531.; *Schefold, K.* 1938. 36., 40.

8 *Bella-Wilke* 1929. 174–175.

9 *Bottyán Á.*, 1955. 56–57.

10 *Párducz M.*, 1965. 226.; *Párducz M.*, 1975. 42–43.

11 *Talbot Rice* 1957. 166., 168–169.

származhatnak.¹² Ennél valamivel fiatalabbnak határozta meg a zöldhalompusztai szarvasfigura korát K. Jettmar, aki ezt a Kr. e. 5. századra tette.¹³

A magyar kutatásban Vékony Gábor fogalmazott meg Párducz Mihályétól teljesen eltérő véleményt. A két alföldi aranyszarvas technikai kivitelének, díszítőelemeinek egyes jellegzetességeit Kr. e. 5. századból származónak meghatározott iráni, trák ötvösmunkákkal hasonlította össze, s ebből azt a következtetést vonta le, hogy a zöldhalompusztai aranyszarvas a kisázsiai jón ötvösség alkotása a Kr. e. 6/5. század fordulójáról.¹⁴

Az előbbi véleménnyel egyezően szintén a Kr. e. 6/5. század fordulója körüli időből származónak tartotta az alföldi szarvasfigurákat M. Dušek. Úgy vélte, hogy ezek formája, kivitele a szkíta művészet ábrázolásmódjától idegen. Készítőműhelyük trák területen lehetett, ahol az asszír-babilóniai és a görög jón stílus hatásai együttesen érvényesültek. Kereskedelem útján jutottak az Alföldre, s ott a hamvasztásosan temetkező trák népesség emlékanyagába sorolhatók.¹⁵

Az eddigi stíluskritikai szempontokon túllépő elemzést szentelt a zöldhalompusztai aranyszarvasnak Kádár Zoltán. Zoológiai szempontból vizsgálta az ábrázolást, s azt a szkíta ötvösség stilizáltságában is életszerű kitűnő alkotásának határozta meg.¹⁶

A Kubán-vidéki Kostromskaja kurgán leletei alapján már a legelső közlemények utaltak arra, hogy az alföldi szarvasfigurák pajzsot díszítettek, amely a fejedelem rangjának, hatalmának a jelképe volt. A Rieth részletesebben elemezte a szkíta pajzsdíszeket, s a dél-oroszországi darabokon (Kostromskaja, Kul-Oba, Kelesmes) kívül a Mark-Brandenburgban talált szkíta vettersfeldi hal alakú aranylemezt, valamint a magyarországi szarvasfigurákat is közéjük sorolta. A zöldhalompusztai leletnél megemlítette, hogy a kis aranygombok is a pajzsot díszíthették.¹⁷

A szkíta művészet szarvasábrázolásainak a stíluskérdéseit legrészletesebben az orosz–ukrán kutatás tárgyalta. N. L. Členova 1962-ben megjelent munkája közölte az akkor ismert összes szkíta bronz, arany szarvasfigurát. A tápiószentmártoni darabmal kapcsolatban azt jegyezte meg, hogy formailag kétségtelenül rokon a Kr. e. 6. századi sztyeppevidéki leletekkel, de készítési helyével kapcsolatban nem foglalt állást.¹⁸ A. I. Meljukova a bulgáriai garčinovoi préselőminta tárgyalása során utalt annak a szarvasábrázolásának és az alföldi darabok formai hasonlóságára. Ezt alapul véve egy művészeti iskola, a Kr. e. 5. század első negyedéből származó alkotásainak határozta meg őket. Készítési helyük szerinte a Fekete-tenger nyugati mellékének egyik görög városa lehetett. Ugyanerre a korra keltezte A. Manzewitsch is ezeket a leleteket.¹⁹

Újabban S. A. Skoryj vont le a zöldhalompusztai és a garčinovoi szarvasábrázolások rokonságából következtetéseket. Ő a lerokadó állatábrázolásra a sztyeppevidéki čertomliki és Tolstoj-mogilai kurgánokból előkerült arany nyakpereceken lévő figurákat hozta párhuzamként. Úgy vélte, hogy a Kr. e. 5. század első negyedére keltezhető garčinovoi préselőmintánál a zöldhalompusztai aranyszarvas archaikusabb stílusúnak látszik. A tápiószentmártoni szarvasforma hasonlóságát a szkíta leletekkel nem tagadva, mégsem tartja sztyeppevidéki eredetűnek azt. A tápiószentmártoni, zöldhalompusztai,

12 *Sulimirski* 1958. 519.

13 *Jettmar* 1964. 37.

14 *Vékony G.*, 1972. 29.

15 *Dušek* 1974. 392–396.

16 *Kádár Z.*, 1966–67. 64–65.

17 *Rieth* 1971. 112.

18 *Členova* 1962. 183.

19 *Manzewitsch* 1974–77. 76–77.; *Meljukova* 1976. 111.

garčinovoi, vettersfeldi ötvöstárgyakat trák műhelyek alkotásának véli.²⁰ Egy másik cikkében S. A. Skoryj azt írta, hogy a vettersfeldi lelet a szkíta-trák etnikumú agathyrsos nép erdélyi területéről származik.²¹

A zöldhalompusztai aranyszarvással foglalkozó kutatók szinte mindegyike megemlítette azt, hogy a leroskadó szarvasalak szinte pontos mása a garčinovoi préselőmintán látható. Ezért a két tárgyat közel azonos korúnak, azonos műhelyből származónak tartották. Fettich Nándor a Kr. e. 6. századra keltezte a garčinovoi leletet, s a Fekete-tenger melléki Olbia görög gyarmatváros műhelyében, szkíta ízlés szerint készültnek tartotta.²² Ezután azonban a legtöbb kutató az 5. századból származó trák munkának határozta meg ezt a darabot. Legrészletesebben azt az elképzelést I. Venedikov fejtette ki, aki az 5–4. századi, állatstílusú, valóban trák, romániai–bulgáriai emlékekkel vetette össze a garčinovoi szarvas-, oroszlán-, madárfej-ábrázolásokat.²³ Elemzése azonban teljesen egyoldalú, mivel a Kr. e. 6. századi szkíta–görög művészet hasonló alkotásait figyelembe sem vette, noha az azokon szereplő állatalakok formái, technikai részletei ugyancsak összevethetők a garčinovoi préselőminta stílusjegyeivel. Természetesen az sem bizonyíték arra, hogy ez a tárgy trák mesterek alkotása, hogy az egykori Trákia területén került elő, hiszen ugyanúgy lehet import, mint Mark-Brandenburgban a vettersfeldi szkíta kincs. Mivel a garčinovoi préselőminta szórványlelet, más tárgyat nem találtak vele, korát, gyártóműhelyének a helyét csak stíluskritikai úton lehet meghatározni. Egyes díszítőelemei, formai megoldásai azonban az előázsiai–görög ötvösművészet nagyon hosszú ideig alkalmazott motívumkészletébe tartoznak, amelyekből a szkíta és a trák mesterek egyaránt merítettek. Az ábrázolásmód összességét tekintve azonban ma is helytállóan minősíthetők Fettich Nándor elemzései, amelyeket az azóta ismertté vált leletek is megerősítenek.

A kárpát-medencei állatstílusú tárgyak korának, eredetének a meghatározásánál figyelembe kell venni, hogy a szkíta művészetnek több alkotóeleme volt. A Kr. e. 8. század második felétől az Ural előterében, a Don vidékén élt nomád népesség emlékei közül ismerünk realiztikus stílusban megformált állatábrázolásokat, így többek között szarvasokkal, ragadozó madarakkal díszített csont-, bronztárgyakat. A Ciszkaukázus területén, a Kubán síkságán a szkíta–iráni állatstílus alakult ki a 7. század folyamán, amelynek a motívumkincsére a korábbi századokra visszanyúló iráni művészet elemei a jellemzők. A Kr. e. 7–6. század fordulójától a Fekete-tenger melléki görög gyarmatvárosok ötvöseinek volt meghatározó szerepe a szkíta stílusú tárgyak megformálásában. A zöldhalompusztai, tápiószentmártoni aranyszarvasok formái, technikai jellegzetességeit a kutatók egy része a Kubán-vidéki hasonló emlékekkel (Kelermes, Kostromskaja, Kul-Oba) vetették össze. Ehhez hozzá kell fűzni, hogy az alföldi darabokkal pontosan azonos állatfigurák a sztyeppei övezetben nem kerültek elő. Az említett Kubán-vidéki ötvösmunkák is azonban egyedülállóak, így egy-egy darab egyedi volta nem nyújt a gyártóműhely helyére bizonyítékot.

A tápiószentmártoni, lábait maga alá húzó szarvasábrázolás a szkíta ötvösség iráni eredetű elemei közé tartozik, amely a sztyeppei övezetben már a Kr. e. 8. század második felének az emlékanyagában is előfordul.²⁴ A hozzá legközelebb álló kostromskajai

20 Skoryj 1984. 95–96., 98–99.

21 Skoryj 1990. 37–38.

22 Fettich N., 1934. 48., 52.

23 Venedikov 1973. 73–74.

24 Členova 1993. 68–69.

aranszarvas és a kelemesi párducfigura korát az orosz kutatás újabban a Kr. e. 7. század harmadik negyedére, végére adja meg.²⁵

A leroskadó, fejét hátrafordító zöldhalompusztai és garčinovoi szarvasábrázolás párhuzamai nemcsak a Kr. e. 5. század görög–szkíta ötvösmunkáin fordulnak elő, hanem ennél sokkal korábbi alkotásokon is. Az így megformált állatalak iráni eredetű motívum a szkíta művészetben.²⁶ Így például a 4. kelemesi kurgánból előkerült, aranylemezzel bevont ezüsttükör hátán lévő ábrázolások között is van egy ugyanolyan pózban megformált állatfigura, egy kos, mint a zöldhalompusztai szarvasalak. A tükör a szkíta művészet egyik legkorábbi, iráni stílust tükröző alkotása.²⁷

A zöldhalompusztai szarvas agancsa alatt, a fül melletti felületen megformált kampós csőrű madárfejmotívum szintén összevethető a garčinovoi préselőminta hasonló ábrázolásaival. Ez a hasonlóság sem nyújt azonban bizonyítékot a késői, Kr. e. 5. századi származásukra. Hasonló madárfejmotívumok láthatók a Kr. e. 8. századi iráni ziwiyei kincs egyik aranylemezőn, majd ez a díszítőelem a Kr. e. 7–6. századi sztyeppei állatstílusú művészet egyik leggyakrabban alkalmazott elemévé vált.²⁸ Később az állatstílus más elemeivel együtt átvette, felhasználta ezt a trák művészet is.

Több párhuzama található a zöldhalompusztai aranyláncnak is a keleti emléksanyagban. A Kr. e. 8. századi ziwiyei kincsen, a Kubán és a Dnyeper vidéki 5. századi szkíta emlékek sorában egyaránt előfordul sordott aranyhuzalból készített vastag lánc, Közép-Európában pedig a vettersfeldi kincs tartalmaz ilyen ékszer.²⁹ Az oroszán, halalakok magához a lánchoz hasonlóan ugyancsak a szkíta ötvösség végső soron előzásiai eredetű, igen hosszú ideig használt formakészletébe tartoztak.

A tárgyalt leletek alapján a két alföldi aranszarvas olyan Kubán-vidéki, iráni–szkíta stílusban megmintázott ötvösmunkákkal mutatja a legszorosabb formai, díszítésbeli rokonságát, amelyeket korábban az orosz kutatás a 6. század második negyedére keltezett. Ezen a kormeghatározáson alapultak azok a vélemények, amelyek a kelet-magyarországi szkítakor kezdetét a Kr. e. 6. század közepére tették. A sztyeppevidéki korai szkíta emléksanyagban lévő iráni, urartui eredetű ötvösmunkák részletesebb elemzése alapján azonban ma már a szkíta kultúra kialakulása idejére szinte általánosan elfogadottá vált a Kr. e. 7. század közepe, sőt vannak a 8. század második felét feltételező vélemények is.³⁰

Az alföldi korai szkítakori emlékekkel számos rokon vonást mutató Dnyeper-Dnyeszter vidéki erdős sztyeppe leleteinek a jellegéről, koráról is változott az orosz–ukrán kutatás korábbi álláspontja. Eszerint ebbe a régióba is eljutottak szkíta etnikumú népcsoportok, s ezek ottani megtelepedésének a kora a Kr. e. 7. század közepére tehető.³¹

A magyar kutatás kormeghatározása a szkítakor kezdetéről az Alföldön teljesen következetes, logikus volt: az itteni szkíta típusú tárgyak nem lehetnek idősebbek, mint a keleti mintaképek. A szkítakor kezdetére adott új időpont viszont lehetővé teszi annak a feltételezését, hogy a magyar Alföld területére már a Kr. e. 7. század második fele folyamán eljuthatott a korai szkíta típusú tárgyak használata. Természetesen nem állíthat-

25 Artamonov 1970. 22–23., 62–64. t.; *Ilinskaja-Terenozkin* 1983. 66–67.; *Galanina* 1987. 13.

26 *Almandry* 1965a. 149–160.

27 *Artamonov* 1970. 31. t.; *Kisel'* 1993. 215.

28 *Almandry* 1965b. 906. 8. kép.; *Goldman* 1974–77. 60–61.; *Členova* 1993. 68. 17. kép.

29 *Furtwängler* 1883. 2. t.; *Sulimirski* 1978. 30–31.; *Kovalev–Polin* 1991. 36. 2. kép.

30 *Galanina* 1985. 116.; *Ua* 1987. 8. 15.; *Kossack* 1987. 84.; *Medvedskaja* 1992. 87.

31 *Smirnova* 1993. 106–108.

jük, hogy minden egyes szkíta–iráni stílusjegyet mutató tárgy keletről került ide. Ha azonban ezek egy része az alföldi műhelyekben készült is, a kézműves mesterek vagy keleti eredetű mintaképek alapján dolgoztak, vagy tökéletesen ismerték a szkíta stílust. Minden ismertetőjelük arra mutat, hogy ezeknek az iráni–szkíta stílusban megformált munkáknak a körébe sorolhatjuk az alföldi aranyszarvasokat, a zöldhalompusztai láncot is. A trák fémművesség termékeihez csak annyiban hasonlíthatók, amennyit azok az iráni–görög–szkíta ötvösművészet forma-, motívumkincséből merítettek.

A Kr. e. 7. század második felétől a magyar Alföld lakossága olyan szellemi, tárgyi kultúrát teremtett meg, amely átvette Szkítia kézművességének, művészetének, hitvilágának számos elemét. Az a világnézet, amely létrehozta a művészi ábrázolások állatstílusát, itt is elevenen élt, hatott. Ezen a stíluskörön belül a zöldhalompusztai és a tápiószentmártoni aranyszarvasok a korai alkotások sorába tartoznak, így sírba helyezésük ideje nem történhetett a Kr. e. 6. századnál későbben.

A két alföldi remekművű ötvösalkotás megkapó szépségükkel nemcsak a sztyeppevidék művészetét, hanem szellemiségét is tükrözik. A talajtól elrugaszkodó, lábait maga alá húzó, vágató, repülő szarvast az eurázsiai sztyeppe nomád művészei ugyanúgy örökítették meg ábrázolásaikon, mint azt a tápiószentmártoni szarvas alakja mutatja. A vadász elől menekülő, vágató, azt az új hazába vezető szarvas mondáját számos sztyepei nép, így a magyar is ismerte. A zöldhalompusztai leroskadó, fejét hátrafordító szarvas figuráját a garčinovoi bronz préselőminta ábrázolásának a tanúsága szerint eredetileg állatküzdelmi jelenet részeként mintázták meg. A garčinovoi ábrázoláson a leroskadó szarvasra oroszlángriff és ragadozó madár támad. Az állatküzdelem a pusztai népek hitvilágában az állatalakokat öltött ősök, sámánok harcát jelenti.

A szkíták mitikus állatalakjának az ábrázolásai a legtávolabb nyugaton az Alföldön kerültek elő, annak a hitvilágnak emlékeiként, tanúiként, amely megalkotásuk szellemi háttere, ösztönzője volt. A középkori magyar krónikákra visszamenő, a magyarság származását a szkítákig visszavezető elméletek, a csodaszarvas monda elbeszélését több ismeretterjesztő írás illusztrálta az alföldi aranyszarvasok képeivel. Azt, hogy a zöldhalompusztai szkíta leletet valamiképpen a magyarság emlékei között tartja a közhit számon, mutatja, hogy azt az 1930-as években politikai mozgalom, napjainkban pedig egy bank választotta ismertetőjeleként. A tudomány világában azonban a Miskolctól nem messze napvilágra került egyedülálló lelet a borsodi táj régészeti leletekben való gazdagságának, s azok múzeumának vált jelképévé.

RÖVIDÍTÉSEK

Acta Arch.Hung.	Acta Archaeologica Hungarica, Budapest
Arch.Hung.	Archaeologia Hungarica, Budapest
Arch.Ért.	Archaeologiai Értesítő, Budapest
Arch.Anz.	Archaeologische Anzeiger, Berlin
Arch. Mitt. aus Iran	Archaeologische Mitteilungen aus Iran Berlin
Bayer.Akad.Wiss.Phil.Hist.	Bayerische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse, Abhandlungen, Neue Folge, München

Bull.Inst.Arch.Univ	Bulletin Institute of Archaeology University of London
Comm.Arch.Hung.	Communicationes Archeologicae Hungariae, Budapest
Diss.Pann.	Dissertationes Pannonicae, Budapest
ESA	Eurasia Septentrionalis Antiqua
Fol. Arch.	Folia Archaeologica, Budapest
IPEK	Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst, Berlin–New-York
JNES	Journal of Near Eastern Studies, Chicago
MIA	Materialy i issledovanija po archeologija
PZ	Præhistorische Zeitschrift, Berlin
Rég.Dolg.	Régészeti Dolgozatok, Budapest
Rég.Füz.	Régészeti Füzetek, Budapest
Ross.Arch.	Rossijskaja Archeologija, Moskva
Slov.Arch.	Slovenská Archeológia, Nitra
Sov. Arch.	Sovetskaja Archeologija, Moskva

IRODALOM

Almandry, P.

1965a Un motif „scythe” en Iran et Grèce. JNES 24, 1965, 149–160

1965b L’art scythe archaïque. Arch.Anz. 4, 1965, 893–914

Bella, L.–Wilke, G.

1929 Tápiószentmárton. In: Reallexikon der Vorgeschichte 13, 1929, 174–175.
Berlin

Boroffka, G.

1928 Scythian Art. London 1928

Bottyán, Á.

1955 Szkíták a magyar Alföldön. Rég.Füz. 1, 1955. Budapest

Členova, N. L.

1962 Skifskij olen’. MIA 116. 1962, 167–203.

1993 O stepeni schodstva komponentov material’noj kul’tury v predelach „Skifskogo mira”. Peterburgskij archeologičeskij vestnik. 7, 1993, 49–77

Dušek, M.

1974 Die Traker im Karpatenbecken Slov.Arch 22, 1974, 361–434

Fettich, N.

1927 A tápiószentmártoni aranyszarvas. Arch.Ért. 47, 1927, 138–145

1928 A zöldhalompusztai szkíta lelet. Arch.Hung. 3, 1928, Budapest

1934 Der skythische Fund von Gartschinowo. Arch.Hung, 15, 1934, Budapest

Furtwängler A.

1883 Der Goldfund von Vetersfelde. Programm Winckelmannsfeste
Arch.Ges.Berlin, 43, 1883

Galanina, L. K.

1985 Frühskythische Zaumzeug-Garnituren. Arch.Mitt. aus Iran 18, 1985, 87–117.

- 1987 Die Kelermes-Kurgane als Quelle für die Forschung der Kontakte zwischen den Skythen und den altorientalischen Kulturen. In: *Skythika*. Bayer. Akad.Wiss. Phil.-Hist. Kl. Abhandl. N. F. 98, 1987, 7–18. München
- Gallus-Horváth, T.*
1939 Un peuple cavalier préscythique en Hongrie. *Diss.Pann. ser.II. 9*. Budapest
- Goldman, B.*
1974–77 Goldman, B. The Animal Style at Ziwiyeh. *IPEK 24*, 1974–77, 54–68
- Jettmar, K.*
1964 Die frühe Steppenvölker. Baden-Baden
- Il'inskaja, V. A.–Terenožkin, A. I.*
1983 Skifija VII–IV vv. do n.e. Kiev
- Kádár, Z.*
1966–67 Quelques aspects de la détermination zoologique des cervidés scythiques, á propos de celui á Zöldhalompusza. *Fol.Arch. 18*, 1966–67, 59–65
- Kemenczei, T.*
1981 A prügyi kora vaskori kincslet. *Comm.Arch.Hung. 1981*, 29–41.
- Kisel', V. L.*
1993 Stilističeskaja i tehnologičeskaja atribucija serebrjanogo zerkala iz Kelermesa. *Vestnik Drevnej Istorii, Moskva*, 1993–1, 215
- Kossack, G.*
1987 Von den Anfängen des skytho-iranischen Tierstils. In: *Skythika*. Bayer.Akad.Wiss.Phil.-Hist.Kl. N. F. 98, 1987, 24–86. München
- Kovalev, N. V.–Polin, S. V.*
1991 Skifskie kurgany u s. Korneevka zaporožskoj oblasti. In: *Kurgany Stepnoj Skifii*, 33–53. Kiev
- Manzewits, A.*
1974–77 Sur l'origine des objets de l'époque scythe. *IPEK 24*, 1974, 69–78
- Medvedskaja, I. N.*
1992 Periodizacija skifskoj archaiki i Drevnej Vostok. *Ross.Arch. 1992–3*, 86–107
- Meljukova, A. I.*
1976 K voprosu o vzajmosvjazjach skifskogo i frakijškogo iskusstva. In: *Skifo-sibirskij zvernyj stil' v iskusstve narodov Evrazii*, 106–128. Moskva
- Párducz M.*
1965 Graves from the Scythian Age at Ártánd. *Acta Arch.Hung. 17*, 1965, 137–231
1973 Probleme der Skythenzeit im Karpatenbecken. *Acta Arch.Hung. 25*, 1973, 29–73
- Rieth, A.*
1971 Skythische Schildzeichen. *PZ 46*, 1971, 111–115
- Rostowzew, M.*
1931 Skythien und der Bosphorus. Berlin
- Schefold, K.*
1938 Der skythische Tierstil im Süd-russland. *ESA 21*, 1938, 3–78
- Skoryj, S. A.*
1984 Dospech skifskogo tipa v Srednej Evrope. In: *Vooruženie Skifov i Sarmatov*, 82–102. Kiev
1990 K voprosy o skifskich v luzické zemli. *Sov.Arch. 1990–1*, 34–41

Sulimirski, T.

1958 Die Skythen in Mittel- und West-europa. In: Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte Hamburg 1958, 793–799. Berlin 1961.

1978 The Background of the Ziwiyé Find and its Significance in the Development of Scythian Art. *Bull. Inst. Arch. Univ. London*, 15, 1978, 7–33.

Talbot Rice, T.

1975 Die Skythen. Köln

Venedikov, I.–Gerassimov, T.

1973 Thrakische Kunst. Wien–München

Vékony, G.

1972 Adatok a közép-európai vaskor iránti kapcsolataihoz. *Rég. Dolg. ser. II.* 1, 7–34.

DER GOLDBIRSCH VON ZÖLDHALOMPUSZTA

Die zweifellos bedeutendsten Stücke im skythenzeitlichen Material Ostungarns sind die Schildzeichen mit Hirschfigur aus Gold- und Elektronblech von Mezökeresztes-Zöldhalompuszta und Tápiószentmárton. Ihre technischen und Goldschmiedespezifika analysierte Nándor Fettich schon in den 1920er Jahren und datierte sie, weil er einen zeitlichen Unterschied zwischen ihnen voraussetzte, auf das 5. und 4. Jahrhundert v. Chr. Auch danach haben sich mehrere Forscher mit diesen Funden befaßt und sie im allgemeinen ins 5. Jahrhundert datiert. Neuerlich hat S. A. Skoryj diese Hirschfiguren behandelt und sie zusammen mit den bekannten Vetttersfelder Funden als Werke der thrakischen skythenzeitlichen Kunst von Siebenbürgen aus dem 5. Jahrhundert bestimmt.

Alle formalen und technischen Charakteristiken der Goldhirsche von Zöldhalompuszta und Tápiószentmárton wurden bereits mit ähnlichen Werken der skythischen Kunst verglichen, weshalb die detaillierte Darstellung der Ähnlichkeiten hier überflüssig ist. Allgemein aber ist zu sagen, daß genau solche Tierfiguren im Steppengürtel nicht gefunden wurden. Deshalb auch haben einige Forscher angenommen, daß diese Gegenstände im Ostteil des Karpatenbeckens hergestellt wurden. Zu dieser Feststellung ist allerdings zu bemerken, daß auch ähnliche Werke aus der Steppe einzigartig sind, es keine indentsche unter ihnen gibt, folglich die Individualität jedes Stückes keinerlei Aufklärung über den Ort der Werkstätte bietet.

Einzelne Motive und Zierelemente der griechisch-skythischen Goldschmiedekunst wurden länger als zwei Jahrhunderte fast unverändert beibehalten. Die Forscher, welche die Hirschfiguren von Zöldhalompuszta und Tápiószentmárton ins 5. Jahrhundert datierten, berücksichtigten nur die skythischen Parallelen aus demselben Jahrhundert. Doch finden sich in ähnlichem Stil geformte und verzierte Hirschfiguren auch im früheren Material der skythischen Kunst. Die Darstellung eines mit untergeschlagenen Beinen galagerten Hirsches von Tápiószentmárton gehört zu den Elementen iranischer Herkunft der skythischen Goldschmiedekunst, die im Steppengürtel auch unter den Funden aus der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts v. Chr. auftauchen. Die von der

Forschung bereits mehrfach erwähnten Übereinstimmungen der formalen und stilistischen Bezüge zwischen den Hirschfiguren von Ungarn und der Pantherfigur von Kelermes sowie der Hirschfigur von Kostromskaja stimmen mit den Merkmalen der frühskythischen Kunst überein. Doch wird die Zeit der beiden russischen Tierdarstellungen neuerlich nicht mit der Mitte des 6., sondern dem dritten Viertel und dem Ende des 7. Jahrhunderts v. Chr. angegeben.

Als Beweis der späten Entstehung des Goldhirsches von Zöldhalompuszta wurde das bronzene Preßmodell mit einer Tierkampfszene aus Garčinovo in Nordbulgarien erwähnt. In dessen Mitte befindet sich ein ebensolcher zusammen stürzender rückwärtsblickender Tiergestalten ist aber ein sehr frühes Motiv iranischer Herkunft in der skythischen Kultur. So befindet sich beispielsweise zwischen den Darstellungen auf der Rückseite eines Silberspiegels mit Goldblech-Auflage aus Kurgan 4 von Kelermes eine Tierfigur, ein Widder, in derselben Pose wie die Hirschgestalt von Zöldhalompuszta. Der Spiegel ist eines der ältesten, den Einfluß des griechischen Stils widerspiegelnden Werke der skythischen Kunst.

Als Beweis für eine späte Datierung des Preßmodells von Garčinovo kann auch die Musterreihe aus Vogelschnabelköpfen auf ihm nicht dienen. Unter anderem sind als Parallelen dieses Motivs der iranische Ziwiye-Schatz aus dem 8. Jahrhundert oder die Vögelköpfe-Darstellungen der Steppenzone aus dem 7–6. Jahrhundert zu nennen. Das Preßmodell von Garčinovo selbst ist ein Einzelfund, dessen Alter nur aufgrund von stilkritischen Merkmalen festzustellen wäre. Dies kann aufgrund der erwähnten Angaben auch das 6. Jahrhundert sein.

Zusammen mit dem Goldhirsch von Zöldhalompuszta kam auch eine Goldkette aus acht gedrehten Drähten, mit Löwenfiguren verziert, zum Vorschein. Eine ähnliche Goldkette enthalten der Ziwiye-Schatz aus dem 8. Jahrhundert, aber auch der ins 5. Jahrhundert datierte preußische Vetersfelder (Witaskowoer) skythische Fund. Die Löwendarstellung ist letzten Endes ebenso von vorderasiatischer Herkunft und ein eine sehr lange Periode hindurch verwendetes Motiv in der Tiertstilkunst der Steppenvölker.

Die Parallelen der Hirschfiguren von Zöldhalompuszta und Tápiószentmárton finden sich im skythischen Fundstoff aus dem Kubangebiet, dessen Alter früher von der russischen Forschung mit dem zweiten Viertel des 6. Jahrhunderts v. Chr. bestimmt wurde. Bis heute wurde demgegenüber aufgrund der detaillierten Analyse der Metallgegenstände im altorientalischen Stil die Datierung auf das dritte Viertel des 7. Jahrhunderts v. Chr. allgemein akzeptiert, ja es gibt auch Meinungen, die das Ende des 8. Jahrhunderts annehmen.

Auch über den Charakter und die Datierung der Funde des Gebietes, das mit den frühskythischen Funden der ungarischen Tiefebene am meisten Zusammenhänge aufweist, der Waldsteppe des Dnjepr-Dnjestr-Gebietes, hat sich der früheren Standpunkt der russisch-ukrainischen Forschung geändert. Demgemäß sind auch in jene Region Volksgruppen skythischer Ethnizität gelangt, deren dortige Niederlassung auf die Mitte des 7. Jahrhunderts v. Chr. zu datieren ist.

Die Zeitbestimmung der ungarischen Forschung über den Beginn der Skythenzeit ist völlig konsequent und logisch, die hiesigen Gegenstände skythischen Typs konnten nicht älter als ihre östlichen Vorbilder sein. Die neue Datierung des Beginns der Skythenzeit ermöglicht aber nun die Hypothese, daß der Gebrauch der Gegenstände frühskythischen Typs schon im Laufe der zweiten Hälfte des 7. Jahrhunderts ins Gebiet der Großen Ungarischen Tiefebene gelangt sein kann. Selbstverständlich kann man nicht behaupten, daß jedes einzelne Stück mit iranisch-griechischen Stilmerkmalen von

Osten her gekommen sei. Aber auch wenn ein Teil von ihnen in Werkstätten der Tiefebene geschaffen wurde, arbeiteten die Handwerksmeister entweder nach östlichen Vorbildern oder kannten den skythischen Stil vollkommen. Alle Merkmale der Goldhirsche von Zöldhalompuszta und Tápiószentmárton bezeugen, daß diese zu den Werken der iranisch-skythischen Goldschmiedekunst gehören.

Tibor Kemenczei